

Сергій МАЯРЧАК

ГОРОДИЩА ІХ–ХІІІ СТ. ЛІВОБЕРЕЖЖЯ СЕРЕДНЬОГО ПОДНІСТРОВ'Я У МЕЖАХ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ (загальна характеристика)

Для давноруського оборонного зодчества Лівобережжя Середнього Подністров'я характерний високий ступінь практичності: будівельники укріплень намагалися максимально використати природні перешкоди на місцевості (русла річок і струмків, яри, перепади висоти) і таким чином зменшити фізичні зусилля, витрати матеріалу та часу для їх спорудження. Принагідно використовували давніші (залізного віку і, можливо, енеолітичні) городища – Городиська, Мала Шурка, Подільське. Як наслідок, планування практично всіх давноруських укріплень досліджуваного регіону залежить від рельєфу місцевості¹. На високому місці, на краю природних перешкод (біля схилу до берега річки, яру) знаходяться лише п'ять городищ: Іванківці, Мала Шурка, Остапківці, Черче 1 та Черче 2. Усі інші укріплення розміщені при з'єднанні двох річок або річки й струмка, у петлі річки, на мисоподібному останці. Отже, абсолютна більшість городищ ІХ–ХІІІ ст. Лівобережжя середньої течії Дністра розташовані на мисах, що пояснюється великою їх кількістю на цій території завдяки численним річкам і струмкам². Природні схили мисів часто ескарпували, посилюючи їхню крутизну. Ознаки

¹ Частина з них, однак, мають ознаки штучного планування. Так, майданчики городищ Велика Слобідка та Остапківці являють собою більш-менш правильне коло, а городище Калюсик – підквадратне у плані. Ці укріплення належать до типу таких, що не повністю залежать від рельєфу місцевості (за М. П. Кучерою).

² Така топографія городищ узагалі характерна для південноруських земель. На значну поширеність у Галицькій землі укріплень мисового типу вказував свого часу П. О. Раппопорт. Див.: Раппопорт П. А. Военное зодчество западно-русских земель X–XIV вв. // МИА СССР. – М., 1967. – № 140. – С. 14. Майже всі городища XII–XIII ст. Північної Буковини теж розташовані на мисах. Див.: Возний І. Топографія, розміри та фортифікаційні споруди городищ Північної Буковини XII–XIII ст. // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнографії: зб. наук. ст. – Чернівці, 1999. – С. 174.

ескарпування помічено під час обстеження городищ Гринчук³, Калюсик⁴, Карачківці⁵, Колубаївці, Привороття-Друге⁶, Стара Ушиця⁷. У межах підвищень Товтровоного кряжу знаходяться городища Бакота, Великий Карачківці, Іванківці, Карачківці, Княжпіль, Колубаївці, Привороття-Друге, Черче 1 і Черче 2.

За кількістю оборонних ліній (валів і ровів) городища досліджуваної території можна поділити на такі види:

- однорядні – Велика Слобідка, Глибівка, Гринчук, Іванківці, Калюсик, Карачківці, Княжпіль, Мала Шурка, Міцівці, Панасівка, Підлісний Олексинець, Пилипи-Хребтіївські, Сокилець, Стара Ушиця, Устя, Черче 1, Черче 2 (всього – 17, або 58,6% від городищ, кількість оборонних ліній яких відома⁸);

- дворядні – Гарячинці, Колубаївці, Малинівці, Остапківці, Подільське, Проскурівка, Тимків, Хребтіїв (8, або 27,5%);

- трирядні – Великий Карачківці, Городиська, Пижівка, Привороття-Друге, (4, або 13,7%).

За спостереженням М. П. Кучери, поширення в давноруський час у Подністров'ї та Попрутті укріплень з багаторядними оборонними лініями зумовлене тим, що східні слов'яни використовували городища давніших історичних епох⁹. Ступінь ускладненості планувальної структури пов'язаний з кількістю оборонних ліній. За цим показником городища можна класифікувати¹⁰ на одноструктурні (прості), які складаються з однієї частини, і багатоструктурні (складні), що складаються з двох і більше частин. До складних городищ, зважаючи на значну площу між валами на них, зараховуємо Городиська, Пижівку, Подільське та Привороття-Друге. Крім давноруського матеріалу, тут знайдено матеріал трипільської культури і раннього залізного віку. Усі відомі й точно датовані часом ІХ–ХІІІ ст. городища Лівобережжя Середнього Подністров'я одноструктурні. Давноруські городища зі складним плануванням виникли на місці давніх укріплень й "зобов'язані" таким своїм плануванням останнім. Отже, зазначене спостереження М. П. Кучери може стосуватися й ступеню ускладненості планувальної структури городищ.

³ Пачкова С. П. Давноруське городище Гринчук на Дністрі // Археологія. – 1979. – № 32. – С. 86.

⁴ Маярчак С. П. Археологічні розвідки у Новоушицькому й Виньковецькому районах Хмельниччини // Місто Хмельницький в контексті історії України. – Хмельницький; Кам'янець-Подільський, 2006. – С. 257.

⁵ Кучера М. П. Звіт про розвідку городищ в Середньому Подністров'ї у 1974 р. // НА ІА НАНУ. – Об. зб. 1974/6. – С. 2.

⁶ Кучера М. П. Отчет о разведке городищ в 1976 г. // НА ІА НАНУ. – Об. зб. 1976/37. – С. 2, 5.

⁷ Кучера М. П., Горишний П. А. Раскопки городища XII–XIII вв. у с. Старая Ушица // Археологические памятники Среднего Поднепровья. – К., 1983. – С. 88.

⁸ Кількість оборонних ліній на знівельованих городищах Бакота, Жванець, Маначин, Сирватинці і Скипче достовірно невідома, тому вони до уваги не бралися.

⁹ Кучера М. П. Слов'яно-руські городища VIII–XIII ст. між Саном і Сіверським Дінцем. – К., 1999. – С. 50.

¹⁰ Там же. – С. 19.

За площею городища IX–XIII ст. досліджуваного регіону¹¹ можна поділити на такі групи:

- городища площею до 0,5 га – Велика Слобідка, Гринчук, Калюсик, Малинівці, Стара Ушиця, Тимків, Устя, Черче 1, Черче 2 (9, або 30%);

- городища площею від 0,5 га до 1 га – Великий Карабчіїв, Гарячинці, Глибівка, Іванківці, Карачківці, Колубаївці, Панасівка, Пилипи-Хребтіївські, Хребтіїв (9, або 30%);

- городища площею від 1 до 1,7 га – Маначин, Остапківці, Підлісний Олексинець, Проскурівка, Сокілець (5, або 16,6%);

- городища площею понад 1,7 га – Городиська, Княжпіль, Мала Шурка, Міцівці, Пижівка, Подільське, Привороття-Друге (7, або 23,3%).

До останньої групи входять давньоруські городища, які виникли на місці укріплень давніших епох¹². Достовірно збудовані у IX–XIII ст. укріплення Лівобережжя Середнього Подністров'я мали площу до 1,7 га, а 60% їх – до 1 га¹³. Virізняється досить значна група городищ (8 – Великий Карабчіїв, Гарячинці, Глибівка, Іванківці, Карачківці, Панасівка, Пилипи-Хребтіївські, Хребтіїв), площа яких тяжіє до значення 1 га. Це може свідчити про однакові соціальні функції вказаних укріплень чи спільні будівельні традиції.

Топографія укріплень дозволяє зробити висновок, що всі або майже всі рови на них були “сухими”. Для спорудження рову на городищі Гринчук використано невеликий яр, що оточував мис з напольного боку. Яр було розширено до 8,6 м і поглиблено так, що перепад між дном рову і вершиною валу становив не менше 5,5–6 м¹⁴. Трапецієподібний у плані рів Староушицького городища завглибшки 2,3 м від рівня основи валу, починався за 5 м від зовнішніх стін клітей. Ширина рову по дну складала 4,6 м, а зверху – 7,4 м¹⁵.

Попри недостатню вивченість оборонної системи більшості городищ досліджуваного регіону і на сьогодні зрозуміло, що для багатьох із них характерна така особливість, як значна домішка каміння у насипах валів¹⁶. Це зафіксовано щодо городищ Велика

¹¹ Достовірно невідома площа знищених городищ Бакота і Жванець, а також – Скіпче і Сирватинці. Тому вони до уваги не бралися.

¹² Не рахуючи Міцівців, де культурний шар вивчено недостатньо.

¹³ Переважна більшість городищ IX–XIII ст. Північної Буковини теж має площу до 1 га. Див.: Возний І. Топографія, розміри ... – С. 178. Абсолютну перевагу у кількості городищ площею до 1 га констатовано в цілому для Русі. Див.: Куза А. В. Древнерусские городища X–XIII вв. Свод археологических памятников. – М., 1996. – С. 41.

¹⁴ Пачкова С. П. Давньоруське городище Гринчук ... – С. 86.

¹⁵ Кучера М. П., Горишний П. А. Раскопки городища ... – С. 87.

¹⁶ Це характерно і для давньоруських городищ Верхнього Подністров'я. Див.: Корчинський О. М. Нові дані про великі городища у Верхньому Подністров'ї // Галич і Галицька земля: зб. наук. пр. – К.: Галич, 1998. – С. 81. Таку особливість пояснюємо широким розповсюдженням каміння у Верхньому та Середньому Подністров'ї.

Слобідка¹⁷, Глибівка¹⁸, Пижівка, Подільське¹⁹, Пилипи-Хребтіївські²⁰, Привороття-Друге²¹, Устя²², Великий Карабчіїв, Хребтіїв (розвідки автора). Вали Гарячинецького городища насипано в основному з каміння²³, отже, дерев'яних конструкцій усередині них скоріш за все не було. Під час розрізу валу городища Устя дерев'яних конструкцій теж не виявлено²⁴.

На частині укріплень досліджуваного регіону (мабуть, більшій) зрубні дерев'яні конструкції всередині валу були. Так, колоди, що утворювали окремі секції, заповнені землею, глиною і камінням (городні), виявлено на Глибівському городищі²⁵. Торці дубових колод від поперечних стін клітей простежені на городищі Привороття-Друге²⁶. Залишки дерев'яних конструкцій у валу відкрито в ході розкопок городищ Стара Ушиця і Гринчук (експедиції М. П. Кучери і С. П. Пачкової відповідно). У Старій Ушиці досліджено взаємопов'язану конструкцію з дубових городень і клітей, видовжених перпендикулярно валу. У збереженій частині городища знаходилося 19–20 клітей завширшки 1,6–1,8 і 1–1,4 м, рідше 2–2,1 та 2,6 м. Городні за кількістю і шириною в цілому відповідали клітям. І ті, й інші через вигин валу нерідко мали трапецієподібну у плані форму. Початковий насип валу, скріплений городнями, мав не менше як 5 м заввишки²⁷. Вал городища Гринчук, що в давнину був завширшки близько 5 м, насипано на природному підвищенні. У валу відкриті залишки одного ряду згорілих клітей. Центральні кліті мали довжину до 2,2 м (поперек валу), ширину 2,6 м (уздовж лінії валу). Одна з досліджених клітей являла собою складений “в обло” зруб, можливо, й інші кліті на городищі мали таку будову²⁸. Каміння, якого знайдено велику кількість і яке частково розкладене по купках уздовж валів Староушицького та Гринчуцького городищ, імовірно, використовували не лише для укріплення схилів валів, але й як металю зброю для захисту²⁹.

¹⁷ Бибилов С. Н., Довженко В. И., Евдокимов Г. А., Збеневич В. Г., Приходнюк О. М. Отчет о работе разведочной Среднеднестровской экспедиции в 1968 г. // НА ІА НАНУ. – Об. зб. 1968/1. – С. 54.

¹⁸ Баженова С. Е. Отчет об археологических исследованиях древнерусского городища IX–XI вв. у с. Глыбовка Ново-Ушицкого района Хмельницкой области за 1982 г. // НА ІА НАНУ. – Об. зб. 1982/111. – С. 2.

¹⁹ Кучера М. П., Горишний П. А. Отчет об археологических исследованиях городищ на Днестре в 1977 г. // НА ІА НАНУ. – Об. зб. 1977/25 е. – С. 22–23.

²⁰ Раппопорт П. А. Военное зодчество ... – С. 120.

²¹ Кучера М. П. Отчет о ра звездке городищ в 1976 г. ... – С. 6.

²² Винокур И. С., Приходнюк О. М., Смиленко А. Т. Исследования славянских памятников в Устье на Среднем Днестре // АИУ 1968 г. – К., 1971. – С. 222.

²³ Раппопорт П. А. Военное зодчество ... – С. 120.

²⁴ Винокур И. С., Приходнюк О. М., Смиленко А. Т. Исследования славянских ... – С. 222.

²⁵ Баженова С. Е. Отчет об археологических ... – С. 2.

²⁶ Кучера М. П. Отчет о ра звездке городищ в 1976 г. ... – С. 6.

²⁷ Кучера М. П., Горишний П. А. Раскопки городища ... – С. 69–94.

²⁸ Пачкова С. П. Давньоруське городище Гринчук ... – С. 80–86.

²⁹ Там же. – С. 81, 86; Кучера М. П., Горишний П. А. Раскопки городища. ... – С. 95–96.

В'їзди на городищах переважно фіксуються у вигляді розривів між валами. Напольний вал з одного боку міг не доходити до краю майданчика городища, залишаючи таким чином місце для в'їзду (городище Калюсик)³⁰. На Гринчуцькому городищі в'їзд являв собою проріз у валу, укріплений зверху земляним насипом на дерев'яному настилі³¹. В'їзд на городищі Стара Ушиця мав вигляд коридору (завдовжки 6 м і завширшки 2,4–2,6 м), обмеженого по боках стінами з вертикальних стовпів³², встановлених у ровиках і засипаних ґрунтом. Можливо, що біля полотнища воріт була дерев'яна башта³³.

Залишки башти дослідила експедиція С. П. Пачкової у найвищому місці валу на городищі Гринчук. На висоту до 0,4 м від неї збереглися північна стіна завдовжки 5,7 м та східна завдовжки 5,4 м. На рівні підлоги виявлено частину не скріпленої розчином кам'яної кладки. Підлога була обмащена глиною, а стіни – глиною, змішаною з соломою та підмащені вапном³⁴. Глиняна обмазка була завтовшки до 4–6 см, на шарі побілки простежувалися сліди щітки або жмута трави³⁵.

Соціальні функції більшості городищ регіону через недостатність їх археологічного вивчення наразі не визначаються чітко. З огляду на дані археологічних досліджень і місцерозташування передусім функції фортець (захист місцевого населення і контроль Дністровського водного шляху) виконували городища Гарячинці, Стара Ушиця³⁶, Гринчук³⁷ і Устя³⁸.

Для захисту поселень різних типів Лівобережжя середнього Дністра важливу роль відіграла значна кількість його допливів, які до того ж течуть з півночі на південь. Протилежнику як із західного, так і, що важливіше, зі східного, степового боку (передусім кочівникам) вони створювали несприятливі передумови для нападу. Давньоруське населення, очевидно, використовувало для захисту від ворогів і наявні у регіоні карстові печери³⁹.

³⁰ Маярчак С. П. Археологічні розвідки ... – С. 257.

³¹ Пачкова С. П. Давньоруське городище Гринчук ... – С. 85.

³² В'їзди стовпової конструкції досліджені також на давньоруських городищах в с. Заріччя на Стугні, в Судовій Вишні біля Львова, у літописних Сутейську (Див.: Кучера М. П., Горишний П. А. Раскопки городища ... – С. 92) та Чернігові (Див.: Ситий Ю. М. Проїзди та ворота давньоруських укріплень // Стародавній Іскоростень і слов'янські гради: зб. наук. пр. – Коростень, 2008. – Т. 2. – С. 116-120).

³³ Кучера М. П., Горишний П. А. Раскопки городища ... – С. 67-69, 92, 94.

³⁴ Вежа-донжон, збудована з каменю й дерева 1257 р. у м. Холмі, була вибілена "як сир" подібно гринчуцькій. Див.: Літопис Руський. – К., 1989. – С. 418.

³⁵ Пачкова С. П. Давньоруське городище Гринчук ... – С. 84-85.

³⁶ Маярчак С. П. Галицько-Волинська фортеця Калюс // Магістеріум. Археологічні студії. – К., 2003. – Вип. 11. – С. 71-75; Маярчак С. Літописна Ушиця // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: зб. наук. пр. – Чернівці, 2004. – Т. 2 (18). – С. 177-182.

³⁷ Пачкова С. П. Давньоруське городище Гринчук ...

³⁸ Винокур И. С., Приходнюк О. М., Смиленко А. Т. Исследования славянских ...

³⁹ Так, шурфуванням в одній з печер біля с. Нігин у середній течії р. Смотрич

ХРОНОЛОГІЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ГОРОДИЩ
ЛІВОБЕРЕЖЖЯ СЕРЕДНЬОГО ПОДНІСТРОВ'Я

№ п/п	Назва городища	IX ст.	X ст.	XI ст.	XII ст.	XIII ст.
1	Іваниця					
2	Д. Слобідка					
3	В. Каротівка					
4	Гарячинці					
5	С. Білка					
6	Григорівка					
7	Гришук					
8	Жульська					
9	Транківці					
10	Калюсик					
11	Калюсичі					
12	Кивчиків					
13	Колубайки					
14	У. Шурка					
15	С. Липів					
16	Устя					
17	Хицькі					
18	Степанів					
19	Панасівка					
20	Д. Олександрів					
21	Шалат					
22	П. Христинівські					
23	Подільськ					
24	Стефанівка					
25	Сосурівка					
26	Сарайчик					
27	Скиль					
28	Скиль					
29	Ст. Ушиця					
30	Тамків					
31	Устя					
32	Христинів					
33	Устя					
34	Устя					
	Всього: 34	5	6	11	25	22
	Всього за неопаленими стінами:	IX–XI ст.: 15		XII–XIII ст.: 25		

М. М. Стріхар 1997 р. виявив кераміку XIII ст., деревне вугілля і п'яну кістку людини. Дослідник зробив висновок, що нігинські печери використовували з часу не пізніше ніж XIII ст. як місце схованки місцевих жителів під час ворожого нападу. Див.: Стріхар М. Н. Отчет об археологической разведке пещерных памятников Каменец-Подольского района Хмельницкой области в 1997 г. // НА ІА НАНУ. – Об. зб. 1997/121. – С. 8-9. Стосовно пізнього середньовіччя про таке використання печер розповідається у писемному джерелі. Див.: Антонович В. Б. О скальных пещерах на берегу Днестра в Подольской губернии. – Одесса, 1886. – С. 4.

ПЛОЩІ ГОРОДИЩ ІХ–ХІІІ СТ. І ЇХНІХ ПОСАДІВ
НА ТЕРИТОРІЇ ЛІВОБЕРЕЖЖЯ СЕРЕДНЬОГО ПОДНІСТРОВ'Я

Назва	Залишки, га	Майданчик	Площа	Джерело інформації
1. Костоп	0,5		130 (7)	Раппорт, Геринг А., 1964, с. 231
2. В. Сівабуки	0,15	0,5	107	Куцур, 1984, в. 08, 100
3. В. Бариб-Гк	0,9	0,5		Раппорт, 1967, с. 17; Куцур, 1984, в. 206
4. Грещинц	0,8	0,2		Раппорт, 1967, с. 18
5. Гвибікка	0,9	0,2		Куцур, 1974, в. 7
6. Гіршівська	0,20			НА А.І.К.ІІІУ (терра германіа)
7. Гринчук		0,2	40	Петрашук, Власюк, 1973, с. 314
8. Желанд	?		бл. 80	Мокш, 1976, 77, в. 71; Куцур, в. Пудилова, 1993-94, в. 4
9. Ізясівці	1			Славинський, 2007, с. 17
10. Калюват	0,2	0,2		Масарик, 2003, с. 257
11. Карпівці	1		бл. 80	Куцур, 1974, в. 7; Раппорт, 1967, с. 18
12. Касиди	8,5			НА А.І.К.ІІІУ (терра германіа)
13. Кострашівці	0,2			Куцур, 1984, в. 207
14. М. Шурка	8			Масарик, 2003, с. 257
15. Майданівці	0,35	0,27	104	Куцур, 1983, в. 100
16. Маньків	1,25	0,2		Масарик, в. НА А.І.К.ІІІУ Хмельницький, 1969, с. 13; НА А.І.К.ІІІУ
17. Майдан	0,5		6-10	Петрашук, 1993; Масарик, 1997, в. 19
18. Овдівці	1,5	0,3		Раппорт, 1967, с. 19
19. Палавці	1			Масарик, 1997, с. 4
20. П. Сокотин	1,5			Яковлевський, в. НА А.І.К.ІІІУ Хмельницький, 1969, с. 13
21. Пидікка	0,20			Куцур, Славинський, 1973, в. 77
22. П. Хребівський	1			Раппорт, 1967, с. 16
23. Підплетіє	0,7			Куцур, 1984, в. 207
24. Прикрасні яри	4			Куцур, 1984, в. 207
25. Прикурівка	1,2 (1,5)			НА А.І.К.ІІІУ Житомирська, 1983, с. 160
26. Сиротинці	?			
27. Славин	0			
28. Солов'ї		1,7		Раппорт, 1967, с. 15
29. Ст. Успен	0,15	0,2	104, 105	Масарик, 1997, в. 19
30. Тинків	0,5			Куцур, 1984, в. 207
31. Устат		0,2		Душар, Славинський, Славинський, 1973, с. 225; Куцур, 1974, в. 6
32. Хребівці	1			Раппорт, 1967, с. 17
33. Черв. 1	0,10			НА А.І.К.ІІІУ
34. Черв. 2	0,375			НА А.І.К.ІІІУ

Фортеця : збірник заповідника "Тустань" :
на пошану Михайла Рожка.
- Л.: Камула, 2009. - Кн. 1. - С. 291-301

Марина ЯГОДИНСЬКА

ДАВНЬОРУСЬКІ ЖИТЛА ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

Питання житлобудування є одним з найголовніших питань для характеристики матеріальної культури населення країни. Це питання є важливим і для населення Київської Русі, зокрема Західного Поділля, у давньоруський час. Давньоруські житла Х–ХІІІ ст. поділяються згідно з прийнятою типологією¹ на напівземлянки (глибиною від 0,8 до 1,5 м), землянки (глибини за 1,5 м) та наземні будинки (від 0,2 до 0,8 м). Наземні будинки можуть бути на підкліттях (заглиблена напівземлянкова частина житла, яка слугувала для господарської та ремісничої діяльності).

Для населення Західного Поділля Х ст. найбільш характерними були напівземлянки, яких було 80%, та землянки (20%), ХІ – початку ХІІ ст. – напівземлянки (64%), землянки (36%), для другої половини ХІІ–ХІІІ ст. – наземні житла (63%), з них наземні житла на підкліттях складають 25%, рідше трапляються напівземлянки (37%). Питання кількості наземних жител на підкліттях лишається відкритим. Для статистики автор вибрала лише ті житла, що мали в котлованах не лише незруйновану стаціонарну піч, але й розвали печей, що впали з верхнього поверху.

Типовим житлом була напівземлянка або землянка переважно каркасно-стовпової конструкції, але зустрічалися й зрубні заглиблені житла. Такі житлові споруди в комплексі з характерними для слов'ян опалювальними пристроями та керамікою є добре датованими і чітко прослідковуються з V до IX ст.² Вони зберігаються і в наступних

¹ Михайлина Л. П. Слов'яни VIII–IX ст. між Дніпром і Карпатами. – К., 2007. – С. 76; Раппорт П. А. Древнерусское жилище. – Л., 1975. – 179 с.

² Петрашук В. О. Житла VIII–X ст. на Правобережному Подніпров'ї // Археологія. – 1982. – № 37. – С. 48-59; Русанова І. П. Славянские древности VI–IX вв. между Днепром и Западным Бугом. – М., 1973. – С. 52; Русанова І. П., Тимошук Б. А. Кодын – славянское поселение V–VIII вв. на р. Прут. – М., 1984. – С. 28-40, 46-64; Тимошук Б. О. Слов'яни Північної Буковини V–IX ст. – К., 1976. – С. 51-58; Ягодина М. О. Багатошарова пам'ятка Курники I (Західне Поділля) // ЗНТШ – Л., 2002. – Т. 244. – С. 563-564.